

УДК 378.147

К 77

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА

**МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

У статті охарактеризовано особливості побудови педагогічних моделей. Обґрунтовано модель формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у процесі фахової підготовки, яка охоплює мету, педагогічні умови, основні підходи до формування комунікативної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів, а також компоненти цього процесу.

***Ключові слова:** модель, комунікативна компетентність, професійна підготовка, майбутній вчитель початкових класів.*

***Постановка проблеми.** Освіта має діалогічний характер, її існування неможливе поза комунікацією. У процесі останньої відбувається засвоєння індивідом духовних та матеріальних цінностей суспільства й особистості, оволодіння культурними нормами і правилами, які регулюють життєдіяльність і взаєностосунки між людьми.*

Відтак у процесі професійної діяльності педагогам доводиться виявляти готовність до комунікативної взаємодії, спілкуватися з великою кількістю людей. Однак майбутні педагоги часто відчують труднощі у сфері комунікативної взаємодії, що актуалізує проблему формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, від рівня сформованості якого великою мірою залежить успіх професійної діяльності. З метою попередження цих

труднощів формування комунікативної компетентності майбутнього педагога має стати цілеспрямованим і спеціально організованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки фахівців до професійної діяльності і підвищення ефективності навчання у вищій школі стали предметом досліджень Е. Зеєра [2], І. Зязюна [3], О. Почуєвої [6] та ін. У працях цих науковців запропоновані концептуальні ідеї щодо підвищення якості професійної освіти.

Важливими для нашого дослідження є питання методології, логіки і методики організації педагогічного процесу (В. Андрущенко [8], С. Гончаренко [1], А. Фокшек [9] та ін.), а також проблематика створення педагогічних моделей. Принагідно зазначимо, що моделювання – це опис процесу з допомогою символів, які перебувають у певному поєднанні і відповідним чином комбінуються. “Моделювання – це вивчення об’єкта (оригіналу) шляхом створення та дослідження його копії (моделі), яка замінює оригінал, ті його сторони та властивості, що є предметом наукового інтересу. Моделювання – це опосередкований метод наукового дослідження об’єктів, коли безпосереднє вивчення їх з певних причин неможливе, ускладнене, чи недоцільне” [7, 271].

Аналіз наукової літератури, спостереження за навчально-виховним процесом педагогічних ВНЗ засвідчили, що у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи окреме завдання формування комунікативної компетентності не ставиться. З огляду на це, нами було поставлене завдання розробити модель цього процесу, що і є **метою статті**.

Як зазначила О. Почуєва, моделювання – це складний за своєю сутністю та структурою процес. Побудова педагогічної моделі відбувається за допомогою визначених цілей, закономірностей, принципів, визначення змісту, форм, методів, системи контролю та оцінки результату.

До основних етапів побудови педагогічної моделі авторка відносить:

- перший етап: постановка завдання. Цей етап у побудові моделі вважається найбільш важливим. Правильна постановка завдання

забезпечує розв'язання поставленої проблеми. Завдання має бути сформульованим у такий спосіб, щоб проблема була достатньо діагностованою;

- другий етап: побудова моделі. Після визначення основного завдання щодо побудови моделі необхідно визначити, яка інформація необхідна для її побудови, що буде задовольняти визначену мету та забезпечить на “виході” отримання необхідної інформації. Тобто необхідно визначити інформаційні потоки, встановити їхню залежність та взаємовплив і відповідним чином структурувати їх.

- третій етап: перевірка моделі на достовірність. Після побудови моделі необхідно перевірити ступінь відповідності моделі реальному світу. Це виявляється в аналізуванні усіх релевантних змінних, що впливають на розв'язання поставленого завдання. Ще один аспект перевірки – встановлення ступеня вірогідності та спроможності розв'язання за допомогою означеної моделі проблеми.

- четвертий етап: використання моделі. За його допомогою визначається ступінь успішності побудованої моделі.

Заключним етапом є оновлення моделі. Після використання моделі деякі її показники необхідно модифікувати. Це пов'язано з тим, що на практиці або виявилися слабкі сторони моделі, або з'явилися інші показники, які необхідно враховувати при розв'язанні проблеми [6].

При обґрунтуванні моделі процесу формування комунікативної компетентності нами насамперед було враховано те, що оволодіння комунікативною компетентністю відбувається поетапно у процесі міжособистісної комунікації та взаємодії.

Крім того, важливим вважаємо також той факт, що абітурієнт на момент вступу до ВНЗ володіє певним життєвим досвідом, який включає п'ять компонентів:

- 1) ціннісний досвід, який орієнтує зусилля людини на формування комунікативної культури, складовою якої є комунікативна компетентність. Він отримує вираження в ідеалах, переконаннях, морально-етичних нормах, зокрема в ідеалі педагога зі сформованими комунікативними компетенціями тощо;

2) досвід рефлексії, який поєднує знання про власні можливості, самого себе в контексті діяльності, зокрема комунікативної, і розв'язуваних при цьому завдань;

3) досвід звичної активізації: оперативна підготовленість, адаптація до ситуації (в т. ч., комунікативної), умов роботи, які постійно змінюються тощо;

4) операційний досвід, який поєднує конкретні засоби перетворення ситуації і своїх можливостей. До нього належать загальнотрудові, професійні знання, уміння (у т. ч. комунікативні), а також вміння саморегуляції;

5) досвід співпраці, який складається при взаємодії з іншими учасниками спільної діяльності, сприяє поєднанню зусиль, спільному розв'язуванню задач і передбачає попередню орієнтацію на співпрацю [4].

Усі ці компоненти поєднуються у цілісну систему життєвого досвіду суб'єкта (у цьому випадку майбутнього вчителя початкових класів – суб'єкта спілкування). Обґрунтовуючи модель формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів, важливо спиратися на початковий досвід комунікативної культури, який втілюється у охарактеризованих вище компонентах життєвого досвіду.

Ми намагалися, щоб створена нами модель була цілісним, відкритим і динамічним утворенням і дала можливість забезпечити цілеспрямованість процесу формування комунікативної компетентності у системі вищої педагогічної освіти, визначити відповідність поставленої мети кінцевому результату.

Оскільки метою підготовки фахівця є формування системи професійних знань, умінь, навичок і якостей особистості, основним завданням формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, на наше переконання, є формування особистісних і комунікативних якостей на основі засвоєних знань, умінь і навичок, необхідних для компетентного спілкування.

Виявлені нами суперечності між соціальним замовленням суспільства на висококваліфікованих педагогів з розвиненою

комуникативною компетентністю і недостатньою розробкою технології його реалізації дали змогу визначити педагогічні умови, які сприяють ефективності професійної підготовки вчителів початкових класів.

До них належать:

– орієнтація професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи на розвиток комунікативної компетентності;

– розробка та застосування алгоритму формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи, що включає чотири взаємопов'язані етапи: 1) діагностичний, 2) мотиваційний, 3) операційний, 4) оцінно-контрольний;

– спрямованість навчального процесу на встановлення особистісно орієнтованої взаємодії;

– впровадження до педагогічного процесу відповідного елективного курсу;

– застосування активних методів навчання.

При цьому ми переконані, що процес реалізації педагогічних умов повинен спиратися на низку теоретичних підходів, зокрема, особистісно орієнтованого та системного.

Серед науковців немає однозначного підходу до означення системного підходу. Так, В. Андрущенко переконаний, що це “спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим” [8, 536].

Натомість С. Гончаренко тлумачить системний підхід як “послідовність процедур для створення складно організованого об'єкта як системи, а також спосіб опису, пояснення, прогнозування поведінки таких об'єктів; дослідження складно організованих об'єктів як комплексу взаємопов'язаних систем, поєднаних загальною ціллю, що розкриває інтегративні властивості об'єкта як системи, а також зовнішні й внутрішні зв'язки; цілісне бачення складно організованих об'єктів дослідження” [1, 3].

А. Фокшек стверджує, що системний підхід спирається на переважанні цілого відносно його складових компонентів й передбачає безперервний перехід від спільного до часткового в основі якого лежить істинна мета; дає підставу розглядати педагогічний процес з

точки зору його структури, змісту, функцій, сукупність методів, системних зв'язків, можливості трансформувати педагогічні уміння педагога в практичну діяльність [9, 216].

В умовах гуманістичної парадигми освіти педагогічна діяльність має, з одного боку, зовнішні атрибути спільності, а з іншого – за внутрішнім змістом передбачає саморозвиток суб'єктів педагогічного процесу. А отже, великої ваги варто надати особистісній спрямованості технологій навчання майбутніх педагогів, забезпечивши тим самим особистісно-професійну поведінку, самоуправління й розвиток творчого потенціалу учасників педагогічної взаємодії [3, 281].

Таким чином, зростає значущість особистісно орієнтованого підходу до організації процесу формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів.

У працях Е. Зеєра виділено основні ознаки особистісно орієнтованого навчання. До них вчений відносить такі:

- головна мета навчання – розвиток особистості учня, студента;
- мета особистісно орієнтованого навчання – розвиток автономності, самостійності, відповідальності, рефлексії особистості учня, студента;
- особистість – системоутворювальний чинник організації освітнього процесу;
- педагоги і учні, студенти – рівноправні суб'єкти освітнього процесу;
- провідні мотиви освіти, цінності – саморозвиток і само-реалізація всіх суб'єктів навчання;
- умова забезпечення компетентності особистості – формування міцних знань, умінь і навичок;
- повноцінна компетентність особистості забезпечується шляхом включення в процес навчання її суб'єктивного досвіду [2, 276 – 277].

Як уже зазначалося, з позиції системного підходу компоненти комунікативної компетентності відображають сформованість у студентів професійно і особистісно-осмислених знань, умінь та навичок, підкріплених мотивацією до комунікативної діяльності. Лише освоєння

усієї сукупності компонентів може забезпечити поставлену мету – сформованість комунікативної компетентності майбутнього педагога.

Мотиваційний компонент є визначальним у процесі будь-якої діяльності, в т. ч. й професійної підготовки фахівців загалом і формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи зокрема. Важливість ролі мотивації полягає у тому, що саме вона задає і спрямованість, і характер, і здібності особистості, здійснюючи на них вирішальний вплив. Як зазначає Є. Рапацевич, існують різні трактування поняття “мотив”. Зокрема, вчений наводить такі: 1) спонукання до діяльності, пов’язані із задоволенням потреб суб’єкта; 2) предметно-спрямована активність певної сили; 3) спонукальний і визначальний вибір спрямованості діяльності на предмет (ідеальний або матеріальний), заради якого вона здійснюється; 4) усвідомлювана причина, яка лежить в основі вибору дій і вчинків особистості [5, 327].

У підготовці майбутніх педагогів до компетентнісного спілкування важливо насамперед сформувати в них мотиви комунікативного самовдосконалення, для чого важливо у комунікативній підготовці ініціювати усвідомлення і систематизацію особистих можливостей. Це, відповідно, сформує потребу студентів у розвитку комунікативної компетентності, адже мотиви відображають потреби, а зв’язок потреб і мотивів проявляється у тому, що потреби реалізуються у поведінці і діяльності за посередництва мотивів. Розвиваючись і закріплюючись, мотиви сприяють закріпленню потреб. І навпаки, розвиток потреб сприяє більш ефективному формуванню мотивації [5, 327].

Основу когнітивного компонента складають когнітивні процеси особистості, особливості їх розвитку, формування комунікативних знань, а також умінь чітко і зрозуміло викладати думки, передавати інформацію вербальними та невербальними засобами, організувати і підтримувати діалог. До цього компонента також входять грамотне оформлення мовлення, адекватне застосування засобів невербального спілкування, раціональне використання мовленнєвих засобів, значущість висловлювання для співрозмовника, вибір мовленнєвих засобів, доступних для співрозмовника, зв’язність і логічність висловлювань.

Операційно-технологічний компонент відображає взаємодію людей, на яку впливає наявний у них досвід комунікування, комунікативні знання, уміння й навички. Компонент охоплює вміння займати рівноправну позицію у спілкуванні, надавати підтримку, конструктивно розв'язувати комунікативні конфлікти, прояви адекватної оцінки, гнучкість поведінки.

Особистісний компонент передбачає наявність особливих якостей, – як соціальних, так і психологічних, які орієнтують особистість на реалізацію комунікативної функції. Очевидно, що успішність педагогічної діяльності великою мірою залежить від сформованості певних особистісних рис. Насамперед мова йде про риси, яких суспільство вимагає від особистості фахівця, у т. ч. й педагога, і які дають можливість максимально повно себе реалізувати у професійній діяльності. Саме їх розвиток забезпечить надалі високу якість професійної діяльності.

Зокрема, рисами, важливими для здійснення ефективної педагогічної діяльності, є інтерес і любов до дітей, захопленість педагогічною працею, психолого-педагогічна спостережливність, педагогічна уява, педагогічний такт, організаторські здібності, уміння захоплювати людей і встановлювати з ними контакт, вимогливість до себе і до дітей, стійкі духовні, передовсім пізнавальні інтереси, чесність, принциповість, справедливність, скромність, стриманість, наполегливість, цілеспрямованість, врівноваженість, самокритичність і самооцінка, висока професійна працездатність, готовність перебувати свою поведінку залежно від потреб педагогічної ситуації [3, 25]. Низка з цих рис також є складовою комунікативної компетентності педагога.

Прояв рефлексивного компонента полягає в інтересі до аналізу комунікативної діяльності, самопізнання тощо. Рефлексія – це процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. Це не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші знають і розуміють того, хто "рефлектує", його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення [5,

504]. Комуникативна рефлексія дає змогу усвідомлювати і раціонально пояснювати почуття та емоції, які виникають при спілкуванні.

Висновки. Отже, процес формування комуникативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів є складною динамічною системою, яка охоплює низку взаємопов'язаних компонентів, серед яких: мотиваційний, когнітивний, операційно-технологічний, особистісний і рефлексивний. Виділені компоненти є провідними у процесі формування цієї якості і відображають специфіку комуникативної підготовки майбутніх вчителів початкової школи.

Перспективи подальших досліджень є аналіз педагогічного інструментарію формування комуникативної компетентності майбутнього педагога в умовах фахової підготовки.

Література

1. Гончаренко С. Методологічні особливості наукових поглядів на педагогічний процес / С. Гончаренко, В. Кушнір, Г. Кушнір // Шлях освіти. – 2008. – № 4 (50). – С. 2 – 10.
2. Зеер Э. Психология профессионального образования / Э. Зеер. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 380 с.
3. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : кол. моногр. / за ред. І.А. Зязюна. – К. : Вид-во “Віпол”, 2000. – 636 с.
4. Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности / А.К. Осницкий // Вопросы психологии [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.voppsy.ru/issues/1996/961/961005.htm>.
5. Педагогика: Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – Мн. : “Современное слово”, 2005. – 720 с.
6. Почуєва О.О. Моделювання в теорії управління освітніми процесами / О.О. Почуєва // Збірник тез Всеукраїнської Інтернет-конференції (26 листопада – 3 грудня 2012 року). – Режим доступу : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip10.html.
7. Філософія : навч. посіб. / Л. Губерський, І. Надольний, В. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Надольного. – К. : Вікар, 2008. – 534 с.
8. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В.П. Андрущенко та ін. – Х. : “Р.И.Ф.”, 2005. – 672 с.
9. Фокшек А.В. Системний та синергетичний підходи у моделюванні сучасного педагогічного процесу / А.В. Фокшек // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького : зб. наук. пр. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 6. – С. 213 – 220.

Кравченко-Дзондза Елена. Модель формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов в процессе профессиональной подготовки. В статье охарактеризованы особенности построения педагогических моделей. Обоснована модель формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов в процессе профессиональной подготовки, охватывающая цель, педагогические условия, основные подходы к формированию коммуникативной компетентности студентов высших педагогических учебных заведений, а также компоненты этого процесса.

Ключевые слова: модель, коммуникативная компетентность, профессиональная подготовка, будущий учитель начальных классов.

Kravchenko-Dzondza Yelena. The model of communicative competence of primary school teachers in the training. The article describes features of pedagogical models. The model of communicative competence of primary school teachers in the training, which covers the purpose, pedagogical conditions, the main approaches to the formation of the communicative competence of students of higher educational institutions, as well as components of the process.

Key words: model, communicative competence, training, primary school teachers.